

Gárdos-Orosz Fruzsina

TAKÁCS ALBERT(NEK)
AZ ALKOTMÁNYOZÁSRÓL

Kedves Albert! Az alkotmányozás témakörét jelöltem meg születésnap írásom tárgyaként, mert személyes találkozásunk első mérföldköve az amerikai alkotmányozásról írt tanulmányod volt, ahol Te a szerzői és én a szerkesztői szerepben folytattunk elmélyült beszélgetést az alkotmányozásról. (Ez még azelőtt volt, hogy szobatársak lettünk volna az NKE Oktatási épülete negyedik emeletén, és azután, hogy réges-régen sikertelenül jelentkeztem Hozzád az Állig. főiskola alkotmányjog tanszékére.)

EREDMÉNYEID EGY MESTERSÉGES
INTELLIGENCIA (CHATGPT) SZERINT
(SZÜLETÉSNAPI VÁLOGATÁS)

Takács Albert magyar jogász, egyetemi tanár jelentős munkásságot fejtett ki az alkotmányozás kutatása területén. Kutatásai és publikációi mélyreható elemzéseket nyújtanak az alkotmányozás elméleti és gyakorlati kérdéseiről, különös tekintettel az amerikai alkotmány születésére és annak politikai filozófiai alapjaira. Az *A föderalista értekezések alkotmányelmélete és az amerikai alkotmány születése* című tanulmányában Takács az Egyesült Államok alkotmányának létrejöttét és annak elméleti hátterét vizsgálja. Elemzi a föderalista írásokat, amelyek az alkotmány elfogadását támogató érveket tartalmazzák, és bemutatja, hogyan járultak hozzá ezek az értekezések az amerikai alkotmányos rend kialakulásához. Kiemeli a hatalommegosztás és az egyensúly fontosságát, valamint az alkotmány stabilitásának és rugalmasságának jelentőségét.

Egy másik jelentős munkájában, *Az amerikai alkotmány politikai filozófiája és jogelmélete* című tanulmányában Takács az amerikai alkotmány politikai és jogelméleti alapjait tárja fel. Részletesen elemzi az alkotmány mögött húzódó filozófiai eszméket és azok hatását az alkotmányos berendezkedésre. Különös

figyelmet fordít az emberi jogok és a kormányzati hatalom közötti egyensúly kérdésére, valamint az alkotmány értelmezésének különböző megközelítéseire.

Elemzései rávilágítanak az alkotmányos rendszerek mögött meghúzódó elvek és értékek fontosságára, valamint az alkotmányok szerepére a demokratikus társadalmak működésében. Kiemeli, hogy az alkotmány nem akármilyen szöveg, hanem az emberi gondolkodás és kultúra bizonyos elemeinek megtestesülése. Nem lehet elvonatkoztatva szemlélni a múlt lezárt tényeitől vagy a jövő nyitott lehetőségeitől.

A tanulmány hangsúlyozza az amerikai alkotmány rendkívüli jellegét, amely egyedülálló módon kapcsolódik a politikai gondolkodás hosszú hagyományaihoz, és kivételes elméleti élességet mutat. Ennek megnyilvánulásai a *Federalist Papers* (A föderalista iratok), amelyek az alkotmány legmagasabb szintű kommentárjainak tekinthetők, mivel nemcsak az alkotmány írott betűit, hanem az amerikai alkotmány szellemét vizsgálják.

Takács rámutat arra, hogy az alkotmány szellemének megértése nélkül lehetetlen alkotmányosan gondolkodni vagy cselekedni; ilyenkor az ember csak a hatalom technokratájaként viselkedik. A *Federalist Papers* szerzői – Hamilton, Madison és Jay – biztosak voltak abban, hogy egyetlen politikai közösség sem maradhat fenn hatalom nélkül, de azt is világosan megértették, hogy minden hatalmat alkotmányos eszközökkel és személyes ambíciókkal kell korlátozni.

Takács Albert *A föderalista értekezések alkotmányelmélete és az amerikai alkotmány születése* című tanulmányában az amerikai alkotmányozás folyamatát és annak elméleti alapjait vizsgálja. Elemzi a *Federalist Papers* című írásokat, amelyek az alkotmány elfogadását támogató érveket tartalmazzák, és bemutatja, hogyan járultak hozzá ezek az értekezések az amerikai alkotmányos rend kialakulásához.

Takács hangsúlyozza, hogy az amerikai alkotmány nem csupán jogi dokumentum, hanem a politikai gondolkodás és a filozófiai eszmék megtestesülése is. Rámutat arra, hogy az alkotmányozás során a föderalista szerzők mélyrehatóan foglalkoztak az emberi természet, a kormányzati struktúrák és a politikai stabilitás kérdéseivel. Takács szerint az alkotmányozás ezen megközelítése hozzájárult azon rendszer kialakításához, amely képes volt egyensúlyt teremteni a különböző hatalmi ágak között, biztosítva ezzel a szabadság és a rend közötti harmóniát.

Összességében Takács Albert úgy látja, hogy az amerikai alkotmányozás folyamata és a föderalista értekezésekben megfogalmazott elvek példaértékűek, mivel sikeresen ötvözték a politikai filozófiai gondolkodás segítségével meghatározható politikai törekvéseket a gyakorlati kormányzati megoldásokkal, időtálló alkotmányos rendszert hozva létre. Ez a megközelítés lehetővé teszi számára, hogy az alkotmányozás folyamatát mélyebb összefüggéseiben vizsgálja. Az amerikai

alkotmányozás azért érdeklí, mivel az egyedülálló módon kapcsolódik a politikai gondolkodás hosszú hagyományaihoz, és kivételes elméleti tisztaságot mutat.

TAKÁCS ALBERT AZ AMERIKAI ALKOTMÁNYOZÁSRÓL

Alább azt vizsgálom meg, hogy Takács Albert (Albert) *A föderalista értekezések alkotmányelmélete és az amerikai alkotmány születése*¹ című, szerkesztésében megjelent tanulmányában hogyan látja és értékeli az amerikai alkotmányozást, illetve az alkotmányozás természetét és jelentőségét.

Bár Albert szembeállítja Crossmann és Lukacs megközelítését az amerikai alkotmányozásról, Crossmann igazsága mellett érvel. Szeretne kevésbé hinni annak a megközelítésnek, amely szerint az alkotmány egyfajta középkorias gondolkodást tükröző *novus ordo seclorum*,² inkább amellet érvel, hogy „az angol kormányzati rendszer eszméi jelentős hatást gyakoroltak [rá], melynek révén Amerika elérte az értelmes emberiség méltóságának teljességét”.³ Albert kiemeli, hogy az amerikai alkotmány kétségtelenül szimbólummá vált, és az amerikai identitás részét képezi. Ezt támasztja alá az is, hogy ma már az USA alkotmányának számtalan zsebkidása létezik, ezek a kis méretű alkotmányok szimbolizálják az amerikaiak számára jogait.

Albert hangsúlyozza, hogy fontosak az érzelmek az alkotmányok kialakításában, elfogadásában, megtartásában, érvényesítésében, jelentősége van így annak is, hogy az amerikaiak számára az alkotmányellenes magatartás már-már szentségtörésnek minősül. Hivatkozik Sajó András alkotmányos érzelmekről írott monográfiájára⁴ is annak alátámasztására, hogy bár az alkotmányozás sokszor szabályellenes módon történt a történelem folyamán, így volt ez az uralkodó értelmezések szerint az amerikai alkotmány esetében is, e megállapodások legitimitását ez kevésbé befolyásolta. Albertet ennél fogva érdeklí e legitimitás természete, amelyet a *ius* és a *non ius* határán képzel el, a jogi és a szociológiai tényezők együttes értelmezésével feltárható módon.

Albert elemzése sem oldja fel azt a legitimitással kapcsolatos dilemmát, amely bár nem engedi el a legalitás követelményét, valójában szociológiai tényezők köti az alkotmány érvényesülését, amely akkor is érvényessé teheti azt a jog számára, ha az törvénytelenül jött létre. Albert – Takács Péter munkájára is támaszkodva –

¹ TAKÁCS 2014: 13–48.

² LUKACS 2002: 232 skk.

³ CROSSMAN 1969: 97, 100.

⁴ SAJÓ 2011.

kiemeli, hogy épp a legitimitás furcsa természetéből adódóan egy alkotmány legitimitását csak fokozati skálán tudjuk elhelyezni, a legitimitás kérdéseire a legtöbb esetben nem adható egyértelmű igen-nem válasz.⁵

Az amerikai alkotmányozás kapcsán Albert megjegyzi azt a ma szintén nagyon fontossá váló tény, hogy a kortárs írások tanúsága szerint Philadelphiában a küldötteket racionális módon választották ki aszerint, hogy kiket tartott nagyra a közösség, kikben bíztak, és nem aszerint történt a választás, hogy kiket szerettek.⁶ Ezt a megfigyelést érdekes összevetni azzal a legfrissebb kutatással, amely a karizma, illetve a sárm szerepét vizsgálja a politikai vezetők kiválasztásában 2024-ben, és amellet érvel, hogy ma már a sármnak nagyobb szerepe van, mint a karizmának.⁷

A legalitás–legitimitás kérdéskörében Albert *Madison* megközelítését emeli ki *A föderalista* című könyvből, amely szerint a konföderációt reformokkal nem lehetett megfelelő kormányzattá átfórnálni, így azt fel kellett váltani a föderáció rendszerével.⁸ Ezt szavazta meg végül az 55 küldött döntő része. Madison igazolásának döntő eleme viszont az az érv, hogy a nép akkor változtatja meg az alkotmányt, amikor akarja, ezért semmilyen problémát nem jelent külön felhatalmazás nélkül új alkotmányon dolgozni, ha végül majd a néphez fordulnak.⁹

Az amerikai alkotmányozás tanulmányozása és oktatása a magyar alkotmányjogi oktatás része, amelyben jól használhatók Takács Albert írásai. Nemcsak tankönyveinkben teszünk említést az amerikai alkotmányfejlődésről, hanem – ahogy arra Albert is rámutat – az Európai Unió alkotmányos gondolkozásának is részévé vált ez a megközelítés az uralkodó európai alkotmányos hagyományok mellett.¹⁰

Az amerikai alkotmányozásról való gondolkozás nehézsége azonban az, hogy a hatalomtechnikai funkción túl az alkotmány kulturális jelenségként is élő, ahogy Albert hangsúlyozza. „Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy aki az alkotmányos rendet tiszteli és akarja, annak az alkotmányos rend *feltételeit* is tisztelni és akarni kell.”¹¹

Albert emellett a történetiség, a jogi emlékezet fontosságát is kiemeli az alkotmányozás és az alkotmányos működés kapcsán.

⁵ TAKÁCS 2011: 58.

⁶ TAKÁCS 2014: 22.

⁷ SONNEVEND 2024.

⁸ HAMILTON–MADISON–JAY 1998: 292 sk.

⁹ WOOD 1998: 532 sk; TAKÁCS 2024: 22.

¹⁰ SCHÜTZE 2012: 49 skk.

¹¹ TAKÁCS 2014: 15.

Az amerikai politikai és alkotmányos gondolkodás nyilvánvalóan nem 1787-ben kezdődött. Az alkotmányozás menete, az alkotmánylevél megszavazása és a megerősítés érdekében megfogalmazott magyarázat és kommentár *A föderalista* értekezéseiben akkora ismeretet és tudást halmozott fel a hely és az idő szellemi áramlatairól, sorsformáló értékeiről, gondolkodási és cselekvési formáiról, hogy az esszékből az alkotmányozást jellemző *emberkép* és *világfelfogás* bontakozik ki. Az alkotmányozók úgy vélték, hogy a zsarnokság a gondolkodást mindig „a hitvány tudatlanság és a béna félénkség”¹² állapotába kényszerítette. A szabadságot és a hozzá szükséges érzelmet a tudás, a műveltség és megfontoltság szilárdítja meg.¹³

Takács Albert hiteles az alkotmányozás témájában, éppen azért, mert érezzük mondanivalója mögött a szabadságszeretetet, az ahhoz szükséges érzelmet, a tudást, a műveltséget és a kutató életpályán más jogi hivatásokhoz képest talán elkerülhetetlen megfontoltságot. Albert a tudományt is szenvedélyesen műveli, és írásain áttűnik, hogy hisz az alkotmányosság eszméjében, a köztársaságban, és ennek értékességéről másokat is meg szeretne győzni érzelmes érveléssel, logikus értelmezéssel.

Kutatói sokoldalúságát tükrözi terjedelmes publikációs jegyzéke, amelyet azért érdemes böngészni (és persze elolvasni a rajta szereplő műveket), mert kitűnik belőle Albert komplex jogi, filozófiai, bölcsészeti-, illetve társadalomtudományi megközelítése: az alkotmányozás kérdéskörét egy személyben olyan komplexitással igyekszik körüljárni, mintha kutatócsoportot működtetne könyvtárában.¹⁴

Takács Albert konklúziója, Hamilton szavaival, hogy „a társadalom vagy az állam érdekeit általános törvényekkel kiegyensúlyozni oly nehéz feladat”, hogy „e munkában sokak bölcsességét kell egyesíteni; csak a tapasztalat irányíthatja, s csak az idő fejlesztheti tökélyre; az első próbálkozásoknál elkerülhetetlen hibákat csupán a kellemetlenségek megtapasztalása korrigálhatja”.¹⁵

¹² ADAMS 1997: 5.

¹³ TAKÁCS 2014: 15.

¹⁴ Például H. ADAMS 1986; J. ADAMS 1997; Arisztotelész 1969; BEARD 1988; BÉKÉS 2008; BLACKSTONE 1979; BOROS 2009; BRAGYOVA 1994; BURKE 1990; 2008; CICERO 1984; CROSSMAN 1969; DAHL 1967; DWORKIN 1996; EGEDY 2008; FREUD 1982; HABERMAS 2012; és mások.

¹⁵ HAMILTON–MADISON–JAY 1998: 629; TAKÁCS 1994: 48.

A MAGYAR ALKOTMÁNYOZÁS
AZ AMERIKAI ALKOTMÁNYOZÁS TÜKRÉBEN

Ehhez képest a magyar alkotmányozást és alkotmánymódosításokat vizsgáló tanulmányomban az alábbi konklúziót tudtam levonni az alkotmányváltozások kapcsán.¹⁶

A magyar Alaptörvénynek a többségi politikai napirendhez való alkalmazkodása az elmúlt években nagyon intenzív, az alkotmányos rendelkezések kevéssé időtállóak.¹⁷ Ebben a konstrukcióban az alkotmány stabilitása alacsony. Az alkotmány nagyon gyorsan és jelentősebb önvédelmi erő nélkül válaszol a politikai többség igényeire, az alkotmányozási eljárások garanciális természetű funkciójukat elvesztik. Az Alkotmánybíróság az az állami intézmény, amely végső soron érvényesíteni hivatott az alkotmány önvédelmi jellegét, de Magyarországon a módosítások felülvizsgálatára vonatkozó kísérletek, ha nem is voltak jelentéktelenek, végül sikertelenek maradtak. Az új Alaptörvényt a Fidesz–KDNP pártkoalíció kétharmados többsége fogadta el a parlamentben. Az elfogadott módosításokat – ha a szavazatok számát vizsgáljuk – szinte minden esetben csak a kormánytöbbség szavazta meg, tehát nem volt politikai konszenzus az alkotmányos rend megváltoztatásáról. Ami az elfogadott és el nem fogadott módosító javaslatok jellegét illeti, megfigyelhetjük, hogy az alkotmánymódosító javaslatok céljai között nincs olyan különbség, amely megmagyarázná, hogy az ellenzéki javaslatok miért nem kerültek tárgysorozatba, napirendre, miért nem vitatták meg azokat érdemben: a deliberációs garancia nem működött. Az Alkotmánybíróság gyakorlatának vizsgálata megmutatja, hogy 2010–2013 között az Alkotmánybíróság igyekezett az alkotmányosság őreként aktívan részt vállalni az új alkotmányos tartalom felülvizsgálatában, de ezt az időszakot követően nem találunk olyan esetet, amikor az Alkotmánybíróság kísérletet tett volna az új alkotmánymódosítás tartalmi felülvizsgálatára. Ez utóbbi jelenséget tekinthetjük az Alaptörvény negyedik módosítása következményének, hiszen az kimondta, hogy csak eljárási szempontú felülvizsgálatra van lehetőség, de ugyanígy a kezdeti konfliktusos időszak következményének is. Mindazonáltal 2016-ban, amikor az Alkotmánybíróság megalkotta az alkotmányos identitás fogalmát, ismét felvetődött, hogy a kvázi megváltoztathatatlan tartalom az alkotmánymódosítások felülvizsgálatára vonatkozó hatáskört eredményezhet,

¹⁶ GÁRDOS-OROSZ 2022.

¹⁷ ERDŐS 2011; CSINK-FRÖHLICH 2013.

ámde itt már az Alaptörvény új értékei védelme érdekében. Magyarországon 2010 és 2024 között, amikor az alkotmány, az alkotmányosság számára külső kihívásként a kétharmados alkotmányozó és alkotmánymódosító parlamenti többség illiberális vagy populista alkotmányosság építésére irányuló akarata volt a legmarkánsabb, nagyon sokat és nagyon nagy mértékben változott az alkotmány. Az elfogadott alkotmányos változások egyoldalú kezdeményezésre történtek, és általában kizárólag a kétharmados parlamenti többség támogatta ezeket. A kisebbségben lévő parlamenti pártok vagy képviselők alkotmányváltoztatásra vonatkozó javaslatai sem a parlamenti vita során, sem az alkotmányjogi diskurzusban nem kaptak nagyobb teret, és ezek tematizálni sem tudták az alkotmányról szóló diskurzust. Jól működő alkotmányos demokráciában az állam kormányzása az alkotmány korlátai között lehetséges. Az alkotmány az egész politikai közösség és a normatív jogrend alapidokumentuma. Magyarországon az alkotmányos rendet, az Alaptörvényt a 2010–2024 közötti időszakban a kormánytöbbség lényegében egyoldalúan alakította; más politikai pártok, illetve más alkotmányos intézmények a végső tartalom kialakítása szempontjából érzékelhető hatású közreműködése nélkül.¹⁸

KONKLÚZIÓ

Azok az alkotmányos elvek, amelyekre írásaidban rámutatsz, Albert, az a gondolkozás az alkotmányozásról, alkotmánymódosításról, az alkotmány értékeiről, stabilitásáról, az a példa, amelyet az amerikai alkotmányozás idealizáló megközelítésével közvetítasz számunkra, mindenképpen az olyan alkotmányos hagyomány őrzése, amelyre mindnyájan büszkék vagyunk. Így van ez akkor is, ha ez most Magyarországon háttérbe szorul.

Az amerikai alkotmányozás során volt élő elképzelés a hatalommegosztásról, az ambíciók ütköztetéséről, az érdekek kiegyensúlyozásáról, a kiegyenlített pozíciókból kormányzásról, a parlamenti munka és az ellenőrzés szükségességéről. A megvalósítás persze nagy és hosszú távú feladat, de az első az elvekben való egyetértés és a kompromisszum. Az amerikai alkotmányozás azt mutatja, hogy a megegyezés nem lehetetlen, megfelelő körülmények és hozzáállás mellett lehetséges az önkorlátozás kereteinek szükségszerű megteremtése a jog ereje által, amely mögött az állam kényszerítő hatalma áll. Bár Albert, már nem vagy igazságügyi miniszter, sem ombudsman, reméljük, hogy egyszer sikerülni fog az

¹⁸ GÁRDOS-OROSZ 2022: 222–223.

alkotmányt úgy alakítani és érvényesíteni Magyarországon is, hogy az betöltse az általad és az amerikai alapító atyák által megfogalmazott eredeti funkciókat.

„Az amerikai alkotmányozás tanulsága, hogy az eszméknek determináló hatásai és következményei is vannak, az események nem függetlenek attól, ahogy gondolkodunk róluk” – írod. Szerencsésnek tartom magam, hogy írásaiddal találkozhattam a doktori munkám során, majd hogy személyesen is megismerkedhettünk, mert mindig élesen és jó stílusban világítasz rá az alkotmányosság számos sarokpontjára. Most együtt dolgozunk egy projektben, a Schweitzer Gábor és Sente Zoltán vezette *A történeti alkotmány egykor és ma* címűben, és remélem, hogy még sok hasonló közös munkában lesz részem a következő évtizedekben. Boldog születésnapot!

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- ADAMS, Henry (1986): *Thomas Jefferson első elnöksége, 1801–1805: Fejezetek az Amerikai Egyesült Államok történetéből*. Ford. Pap Mária, Kiskun Farkas László, Rakovszky Zsuzsa. Budapest: Európa.
- ADAMS, John (1997): Értekezés a kánonjogról és a feudális jogról. In LÉVAI Csaba (szerk.): *Új rend egy új világban: Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez*. Ford. Lévai Csaba. Debrecen: Multiplex Média – Debrecen University Press, 3–24.
- ARISZTOTELÉSZ (1969): *Politika*. Ford. Szabó Miklós. Budapest: Gondolat.
- BEARD, Charles A. (1988): *Az Egyesült Államok alkotmányának gazdasági értelmezése*. Ford. Hahner Péter. Budapest: Európa.
- BÉKÉS Márton (2008): *Amerikai neokonzervativizmus: Egy kisiklott ellenforradalom*. Budapest: Századvég.
- BLACKSTONE, William (1979): *Commentaries on the Laws of England III: A Facsimile of the First Edition of 1765–1769*. Chicago–London: University of Chicago Press. Online: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226163130.001.0001>
- BOROS János (2009): *A demokrácia antropológiája. Tanulmányok*. Pécs: Jelenkor.
- BRAGYOVA András (1994): *Az alkotmánybíráskodás elmélete*. Budapest: KJK – MTA Állam- és Jogtudományi Intézet.
- BURKE, Edmund (1990): *Töprengések a francia forradalomról*. Ford. Kontler László. Budapest: Atlantisz.
- BURKE, Edmund (2008): *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*. Ford. Fogarasi György. Budapest: Magvető.
- CICERO, Marcus Tullius (1984): *De re publica*. In CICERO, Marcus Tullius: *Staatstheoretische Schriften: Lateinisch und deutsch*. Ford. Konrat Ziegler. Berlin: Akademie-Verlag.
- CROSSMAN, R. H. S. (1969): *Government and the Governed: A History of Political Ideas and Political Practice*. London: Chatto & Windus.

- CSINK Lóránt – FRÖHLICH Johanna (2013): A régiek óvatossága: Megjegyzések az Alaptörvény negyedik módosításának javaslata kapcsán. *Pázmány Law Working Papers*, 2013/1. Online: <https://plwp.eu/docs/wp/2013/2013-1-csl-fj.pdf>
- DAHL, Robert A. (1967): *Pluralist Democracy in the United States: Conflict and Consent*. Chicago: Rand McNally & Co.
- DWORKIN, Ronald (1996): *Freedom's Law: The Moral Reading of the American Constitution*. New York: Oxford University Press.
- EGEDY Gergely (2008): Az amerikai konzervativizmus gyökerei: „A föderalista” és John Adams. *Magyar Szemle*, 17(1–2), 18–40. Online: https://epa.oszk.hu/03900/03940/00160/pdf/EPA03940_mszemle_2008_01-02-018-040.pdf
- ERDŐS Csaba (2011): Az alkotmány stabilitásának aktuális kérdései. *Diskurzus*, 1(1), 54–62.
- FREUD, Sigmund (1982): Rossz közérzet a kultúrában. In FREUD, Sigmund: *Esszék*. Ford. Bart István, V. Binét Ágnes, Vikár György, Linczényi Adorján. Budapest: Gondolat, 327–406.
- GÁRDOS-OROSZ Fruzsina (2022): Alkotmányozás, alkotmánymódosítások és azok alkotmányossági felülvizsgálata Magyarországon 2010 és 2020 között: Miért változik az alkotmány és kinek van ebbe beleszólása? In GÁRDOS-OROSZ Fruzsina (szerk.): *A magyar jogrendszer rezilienciája, 2010–2020*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – ORAC, 196–222.
- HABERMAS, Jürgen (2012): *Esszé Európa alkotmányáról*. Ford. Papp Zoltán. Budapest: Atlantisz.
- HAMILTON, Alexander – MADISON, James – JAY, John (1998): *A föderalista: Értekezések az amerikai alkotmányról*. Ford. Balabán Péter. Budapest: Európa.
- LUKACS, John (2002): *Az Egyesült Államok 20. századi története*. Ford. Zala Tamás. Budapest: Európa.
- SAJÓ András (2011): *Constitutional Sentiments*. New Haven, CT – London: Yale University Press.
- SCHÜTZE, Robert (2012): *European Constitutional Law*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139031769>
- SCRUTON, Roger (1995): *Mi a konzervativizmus? Válogatott esszék*. Ford. Jónás Csaba. Budapest: Osiris.
- SONNEVEND, Julia (2024): *Charm: How Magnetic Personalities Shape Global Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Online: <https://doi.org/10.1515/9780691230344>
- TAKÁCS Albert (2014): *A föderalista értekezések alkotmányelmélete és az amerikai alkotmány születése*. In GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – SZENTE Zoltán (szerk.): *Alkotmányozás és alkotmányjogi változások Európában és Magyarországon*. Budapest: NKE KTK, 13–47.
- TAKÁCS Péter (2011): Az alkotmány legitimitása. *Alkotmánybírószági Szemle*, 2(1), 58–65.
- WOOD, Gordon S. (1995): A demokrácia és az amerikai forradalom. In DUNN, John (szerk.): *A demokrácia: Befejezetlen utazás, Kr. e. 508 – Kr. u. 1993*. Ford. Hidas Zoltán, Lorsch Katalin, Simó György. Budapest: Akadémiai, 143–164.
- WOOD, Gordon S. (1998): *The Creation of the American Republic, 1776–1787*. Chapel Hill, NC – London: UNC Press.

